

A kommunista rendszerben azzal is kézben lehetett tartani az emberek sorsát, hogy a munkanélküliséget büntetendő munkakerülésnek tekintették. A globális gazdasági viszonyok között – ami köszönő viszonyban sincs a klasszikus kapitalizmussal, annak csak néhány, piacvontakozású elemét tartalmazza paravánként – a munkanélküliség a társadalom manipulálására szolgáló eszköz.

Attól tartok, hogy eljutunk egy felismerésig: a kommunista rendszer és a globalista kapitalizmus között csupán elhanyagolható a különbség. Az előbbi rendszerelvűen nyírta ki az ellenfeleit, az utóbbi pedig nyomon követhetetlen módszerekkel semlegesíti vagy számolja fel az elégedetlenekeket és a veszteseket. Egyetértek azzal, hogy nem mindegy: tankokkal vagy bankokkal. De ha a végeredmény ugyanaz, lehet, hogy a megrendelő is azonos.

Ha a végeredmény ugyanaz, lehet, hogy a megrendelő is azonos.

Szénási Szilárd:

Vallás, Hit, Istenkép.

A „hitben való növekedés” (Fil 1,25) pszichológiai aspektusai

Ebben a rövid tanulmányban szeretnék rámutatni a gyermekkor lelki fejlődésének azon szakaszaira, melyek nagyban befolyásolják a felnőttkor vallásosságát, a hit fogalmát és az istenképre is hatással vannak.

Az újkori lélektan képviselői – a korábbi felfogástól eltérően – a lelket és a testet nem választották el, hanem a lét egységes, egymást kiegészítő alkotóelemeinek tekintették. Továbbá egy újszerű megközelítéssel a felnőtt lélekelemzés helyébe a gyermeki lélek fejlődésének megfigyelése lépett. Onnantól kezdve az azt érő deformitásokból vezettek le szinte minden elméletet. A gyermeket miniatűr felnőttnek tekintették. „A fejlődő ember (*nem gyereket ír Freud*) sokáig él együtt szüleivel, és függ tőlük”.¹ A gyermekről teljesen úgy gondolkodnak, mint a létezés egészen független típusáról, mint egyedi személyiségről. Továbbá mindent egy „primitív ember” lelki világán keresztül vezettek le, viselkedésének minden megnyilvánulását a legegyszerűbbtől a legösszetettebbig. „Freud és iskolája úgy tekintett a primitív lét tanulmányozására, mint a lélekgyógyászati irányok tartópillérjére. Valamint Taylor, Frazer, Levy, Bruhl és a hozzájuk hasonló antropológusok adták a geneológiát a modern pszichológia egyik fontos fejezetéhez...”².

A korosztály jellegzetességei

A gyermek az óvodáskor végére eléri az iskolai munkához, az iskolai élet megkezdéséhez szükséges fejlettségi szintet. Ugyanis 6–7 éves korban jelentős minőségi ugrás következik be a fejlődésben.

A 6–12 éves kor közötti gyerekek már egy sor konzervációs fogalmat birtokolnak szilárdan, és sikeresen kezdenek végrehajtani logikai műve-

¹ Freud, Sigmund, A pszichoanalízis foglalatja, Esszék, Budapest, Gondolat, 1982, 412. p.

² Jastrow, Joseph, The Journal of Psychology, Vol. 34, 1927, 169. p.

leteket is. Piaget ezt az időszakot a konkrét műveletek szakaszának nevezi. Ekkor a gyerekek képesek arra, hogy absztrakt fogalmakat használjanak, de ez csak azokra a tárgyakra korlátozódik, amelyek érzékszervileg is hozzáférhetőek számukra.

Ugyanolyan szempontok alapján kezdik nézni a többieket, mint önmagukat és rájönnek, hogy a kapcsolatok kölcsönösek. Megjelenik tehát a gondolkodásukban a reverzibilitás.

Megjelenik náluk a konzerváció is, vagyis tudatosítja, hogy akkor is ugyanazok maradnak a tárgyak, anyagok egyes tulajdonságai, ha a külső megjelenésük megváltozik valamilyen felszíni tekintetben.

Az erkölcsi ítéleteiknél a szándékra helyezik a hangsúlyt, a büntetést pedig emberi döntésnek tekintik, nem pedig isteni megtorlásnak.³

Erikson ezt az időszakot a látencia stádiumának nevezi, amire a teljesítmény vagy csökkentértékűség jellemző. „Az általános iskolás években a gyermekek olyan készségeket sajátítanak el, amelyeket a társadalom fontosnak tart. Ezek nemcsak az írást és az olvasást jelentik, hanem a fizikai készségeket, a felelősségvállalás képességét és a másokkal való együttműködést is. Az e téren mutatott erőfeszítések sikerének mértékében alakul ki a kompetencia érzése, míg a sikertelenség kisebbségi érzéshez vezethet.”⁴ Az identitás kialakulását támogató tapasztalat ebben a szakaszban: „Az vagyok, amit működtetni tudok”.

Freud ugyancsak a látencia szakaszának nevezi a kisiskoláskort. Jellemzője a vágyak lecsendesedése, lappangása. Okait a testi változásokban, az én megszilárdulásában, a decentralás növekedésében kell keresni. A felettes én erősödése és a külvilág természeti és technikai jelenségei iránti érdeklődésük is hozzájárul a szakaszra jellemző működéshez. Intellektuális vagy szociális célok felé fordítják inkább szexuális késztetéseiket, melyek a pubertáskorra erősödnek majd fel újra.⁵

Kognitív fejlődésüket tekintve a kisiskolás korban lévők már képesek koordinálni a korábban még külön kezelt, vagy épen ellentétesnek tartott tulajdonságokat. „Így olyan reprezentációs rendszer jön létre, amelyben a korábbi izolált tulajdonságok integrálódnak. Ezzel magyarázható,

hogy a korábban vagy csak pozitív, vagy csak negatív én-prezentáció most egy árnyaltabb, pozitív és negatív jelzőket egyszerre tartalmazó önértékeléssé alakul. Míg az egyik területen, például a sportban, ügyesnek látja magát egy gyermek, addig ügyetlennek egy másik területen, például a barátkozásban.”⁶

A tanulási készséget meghatározó észlelési funkciókban is hatalmasat fejlődik ekkorra a gyermek. Az alaklítás tekintetében 6–7 éves korra kialakul az ún. Gestalt-látás, amikor az egészet nem egészen, hanem részeivel együtt képes észlelni. A rész-egész viszonyainak, összefüggéseinek felismerése az írás-olvasás tanulás legfontosabb előfeltétele. Formaészlelését tekintve, a gyermek 5–6 éves korra képes egyszerre több tárgyat elrendezni nagyság, szín és forma szerint.

A térészlelés területén 5–7 éves kor körül mutatkozik a legintenzívebb fejlődés, ami ugyancsak fontos szerepet játszik az írás-olvasás tanulásában. Bizonyos betűtévesztési hibák mögött (b-d, d-g, p-g, p-d, n-h, stb.) ugyanis a térirányok felismerésének és megkülönböztetésének fejletlensége húzódik meg.⁷

Társas érdeklődésüket tekintve, elmondhatjuk, hogy a felnőttekről áttevődik a kortársakra. A felnőtt ugyan továbbra is fontos, de már nem kizárólagosan, nem függ tőlük olyan mértékben, mint korábban. Megélik a közösségbe való beilleszkedés jelentőségét és azt, hogy a csoportban elfoglalt helyet meg kell szerezni.⁸

Az iskolaérettségnek testi, lelki és szociális kritériumai vannak. A testileg egészséges gyermek hat éves kora körül eljut az első alakváltáshoz. Teste arányosan fejlett és teherbíró, mozgása összerendezettebb, harmonikusabb. Erőteljesen fejlődik nála a mozgáskoordináció és a finom motorika. Mozgását, viselkedését és testi szükségleteinek kielégítését képes szándékosan irányítani. A lelkileg egészségesen fejlődő gyermeknek folyamatosan fejlődnek a tanuláshoz szükséges képességei. Önkéntelen nála az emlékezeti bevésés és felidézés, szándékos a figyelem. Érthetően, folyamatosan beszél és önmagáról, valamint környezetéről rendel-

³ Atkinson, Pszichológia, Budapest, Osiris, 1995, 78, p.

⁴ *Ibid.* 98. p.

⁵ Stöckert, 75, p.

⁶ Kollár, Szabó, Pszichológia Pedagógusoknak, Budapest, Osiris, 2004, 59., p.

⁷ Jávorszky, E., Fejlődépszichológia, Budapest, Edutech, 73–74 p.

⁸ Bordás-Forró-Németh-Sredl, Pszichológiai jegyzetek, Komárom, Selye Egyetem, 2005, 187. p.

kezik elemi ismeretekkel. A szociálisan egészségesen fejlődő gyermek mind az iskolai élet, mind a tanítók elfogadására készen áll, ezáltal képes fokozatosan kialakuló együttműködésre, és egyszerre több szabályhoz alkalmazkodni. Az iskolai szocializáció akkor igazán hatékony, ha ráépül a családira, elismerve annak értékeit és szokásait, mivel ezek részét képezik a gyermek identitásának. Ha az iskola megkérdőjelezi vagy leértékeli a család világát, elbizonytalanodik a gyermek és ellenállás alakul ki benne az iskolával szemben.⁹

Jelentős szerepet tölt be tehát a pedagógus személyisége az iskolához, a tanuláshoz való viszony alakulásában. Az ő dicsérete, elismerése fokozza a tanulási kedvet a gyerekekben, emeli az önbizalmát. A csoportban is kedvezően alakul a jól teljesítő gyermek szociális pozíciója, és ez elősegíti, hogy a későbbiek folyamán a tanulást belső indítékok hatására végezze.¹⁰

A vallás

A vallásos érzület központi helyet foglal el az emberiség történetében. A vallás meghatározása és fogalmakba való zárása túltesz minden emberi lehetőségen. Sokan megpróbálkoztak már vele. Íme néhány példa:

F. M. Müller: „Vallásnak nevezünk minden tendenciát, amely az embereket képessé teszi arra, hogy a Végtelent a legkülönbébb nyelveken és változó formában felismerjék”.¹¹

Engels: „A vallás lényege: az ember és természet megfosztása minden tartalomtól, és e tartalom átruházása egy túlvilági Istennek a fantomjára”.¹²

G. Menschig: „A vallás élményszerű találkozás a szent valósággal és a Szent által egzisztenciálisan érintett ember cselekvésrendje”.¹³

G. Allport: „Az érett vallásos érzelem tapasztalatra épült készség (diszpozíció), hogy az egyén kedvezően és bizonyos megszokottságok-

kal feleljen azokra a fogalmi tárgyakra és elvekre, amelyeket végső jelentőségűnek tart életére nézve, és amelyek kihatnak arra, amit a dolgok természetében állandónak és központinak tart”.¹⁴

G. Theiseen: „A vallás, funkcionális nézőpontból az életben, a világban való tájékozódást ajánlja fel, s úgy tekinthető, mint amely segít a létezés terheit hordozni, kötelességeit teljesíteni, a remény és a cselekvés perspektíváit megnyitni”.¹⁵

Gecse Gusztáv: „A vallás komplex társadalmi jelenség, amelyben az emberek egy közössége kapcsolatot létesít valóságosnak, az ember sorsára döntő hatással levőnek vélt természetfölötti erővel”.¹⁶

Ebből is látszik, mennyi fajta megközelítési mód létezik, amikor arról az alapvető emberi szükségletről beszélünk, hogy vallás, vallásosság. Nuttin motivációs elmélete rámutat arra, hogy hogyan alakult ki a vallási motiváció. Az emberben él egy vallásos lelkiület, szükséglet, vagy mondhatjuk ösztönnek is. Ezeknek a szükségleteknek három szintjét különbözteti meg. Az első a pszichofilozófiai, a második a pszichoszociális szint (emberközi kapcsolatok). A harmadik szint a számunkra legérdekesebb: az egyén szükségét látja annak, hogy értelmet találjon létének, hogy mi a célja életének, és ezzel túllépi a pszichofilozófiai és pszichoszociális szintet, és elér valami sajátosan emberit, a lelki (szellemi) szintet.¹⁷ R. Assagioli a freudi „egyéni” és jungi „kollektív” tudattalan mellett megnevez egy harmadik szintet, a „felsőbb tudattalant”, amelybe a vallásos tapasztalatok, misztikus tudatállapotok tartoznak. A vallási tapasztalatokat valóságnak fogadja el, és a transzperszonális tapasztalatok közé sorolja.¹⁸

A pszichológia a vallásos érzületfejlődést már a személyiségfejlődés egészen korai szakaszára a gyermekkorra helyezi, nézzük ezért röviden át a valláspszichológia álláspontját ezzel kapcsolatban.

¹⁴ Allport, G. W. The individual and his religion: An psychological interpretation, New York, MacMillan, 1960, 64. p.

¹⁵ Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás és vallástörténeti leírása. Budapest, Kálvin Kiadó, 2001, 25. p.

¹⁶ Gecse, Vallástörténeti kislexikon, Budapest, Kossuth, 1973, 315. p.

¹⁷ Benkő, Antal, A személyiség erkölcsi és vallási fejlődése, In: Lélekvilág, Szerk., Horváth Szabó Katalin, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar és Rejtjel Kiadó, 1998, 41–43. p.

¹⁸ Benkő, A valláspszichológiától, I. m., 33–35. p.

⁹ Kollár-Szabó, Im., 45–46. p.

¹⁰ Jávorszky, Im., 71–72. p.

¹¹ Lex Theo Kirch, Bd 8., Müller, 1876, 15. p.

¹² Pais, István, Ember és Vallás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 175. p.

¹³ RGG, 1961

Wincott az átmeneti tárgyméleletéből indul ki a vallásos attitűd meghatározásánál. A gyermek már csecsemőkorban nagy jelentőséget tulajdonít a körülötte lévő tárgyaknak, ezek a köztest tárgyak az anyát helyettesítik. Megjelenik az első szimbólumátvitel a gyermek életében: a tárgyat ruházza fel az anyai princípium jellemvonásaival (biztonságot ad, megvéd stb.). Sőt, továbbfejleszti és még nagyobb hatalommal ruházza fel, mint amivel az anya rendelkezik, amivel csak „Isten” bír. A vallásos embernél Isten tölti be a közvetítő teret a külvilág és a belső között.¹⁹

A. M. Rizutto az istenkép kialakulását kutatta. Szerinte a gyermek már akkor vallásos érzülettel rendelkezik, amikor még külső hatások és információk nem is érik. Nincs tudása Istenről, Szentírásról, mennyországról. A vallásosság számára a Paradicsomból való kiűzetéssel kezdődik. El kell hagynia az anyai védelmet. „Ekkor kezd el intézményes keretek közt is tanulni Istenről, és a Biblia történeteiben egy jobb világot fedez fel”,²⁰ félelmei szülik az istenképzetet, mert Istennel való kapcsolata elviselhetővé teszi a Paradicsomon kívüli állapotot. Az istenképzet ezért nem különbözik más tárgyprezentációktól, csak éppen nem kezelhető valóság. A gyerek rájön, hogy szülei nem tudnak mindent, és szüksége van egy istenre, aki igen. A szülők minden tette és saját istenképük átadása is befolyással van a gyerek istenképére.²¹

H. E. Erikson vallási fejlődéslélektan-elmélete mindenképpen ide kívánczik, ha csak minimálisan is, de konkrétan a vallásra vonatkozó részeivel, hiszen a freudi elveket követő pszichológust szinte minden „lelkigondozás” témában író keresztyén irodalom idézi.

– Csecsemőkor: bizalom vagy bizalmatlanság. Meghatározza az istennel való kapcsolatot is. Csak az lesz igazán képes a „reménységben való életre”, akiben él az alapvető bizalom.

– Kisgyermek – óvodáskor: Az akarat felfedezése, a határokkal élni tudás megtanulása, a bűntudat és a szégyenérzet közötti különbségtétel, olyan alapvető tapasztalatok, amelyek a későbbi vallási élet alapvető alkotóelemeivé válnak.

– Óvodáskor: a fantázia és a realitás egybemosódása a jellemző. A vallási fejlődés szempontjából a felelősségtudat alakulása, valamint a valóság és a fantázia közötti kapcsolat megtalálása.

– Iskoláskor: Kreativitás a kisebbséggel szemben. A vallási fejlődés e szakaszában érti meg a gyermek az alkotás értékét, és egyben érti meg Isten „kreáció”-ját is.

– Serdülőkor: identitásszerep-zavar. A vallási fejlődés szempontjából Erikson különbséget tesz a totalitás és a teljesség között. A negatív identitás totálisan hat a világra. Képtelen az „egészet” az alkotó részek egységének tekinteni. Képtelen az összefüggések felismerésére.

– Fiatal felnőttkor: intimitás vagy izoláció. A vallási élet fejlődésének szempontjából igen fontos szakasz. Az intimitás dominanciája és az akarat hiánya lehet a lelki alapja a szektásodási folyamatnak.

– Érett felnőttkor: az alkotó képesség szemben a stagnálással. A vallási lélektan számára ez a tézis azért fontos, mert választ ad arra a kérdésre, hogy miért kerülnek vallásos családok gyermekei folyamatos hitbeli válságba. Azért, mert a szülők csak dogmát adtak át, és nem életformát.

– Időskor: Az élet integráció vagy kétségbeesés. „Egészséges gyerekek nem félnek az élettől, ha a szülők elég integritással bírnak ahhoz, hogy ne féljenek a haláltól”.²²

Tehát minden életkornak megvan a saját „vallási szükséglete”,²³ amely azon igényünket fejezi ki, hogy életünk tágabb és távolibb kérdéseit és összefüggéseit megértsük. Ez a szükségletünk akkor teljesül, ha meg tapasztaljuk a „vallási élményt”.²⁴ Ezek a nagyfontosságú revelációnak megért új élmények, „metaátélések” belső meggyőződéssé formálódva adják a vallás alapját. A pszichológia még akkor is vallási élményről beszél ilyenkor, ha az egyén ezt nem annak értékeli.

Boyatzis Amerikában gyerekeken végzett felmérései alapján kimutatja, hogy a gyerekek vallásossága és a valláshoz való viszonya 95%-a pozitív, ebből több mint a fele naponta egyedül „önállóan” imádkozik. Ennek ellenére a gyermekkori vallásosságnak, a szakemberek alig szen-

¹⁹ Németh, Dávid, Hit és nevelés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hit-tudományi Kara, 2002, 143–148. p.

²⁰ Robu, Magda, Vallása és személyiség, Budapest, 2007, 112. p.

²¹ Robu, Magda, I. m., 113. p.

²² Hézser, Gábor, A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1995, 67–76. p.

²³ Süle, Általános Valláspatológia, Sokolya, Gyuró art, 1997, 15. p.

²⁴ I. m., 16. p.

telnek időt.²⁵ Ezt a tényt támasztják alá Levenson kutatásai is, aki szintén Amerikában a 13–18 éves korcsoport vallásos elköteleződését vizsgálta. Arra jutott, hogy 85%-ban a fiatalok a vallás valamely formája felé kötődést mutattak.²⁶ De a leginkább a 30–39 év közöttiek mutatnak affinitást a vallás irányába. Az időskori vallásossággal P. Wink és M. Dillon foglalkoztak, főként a 60–70 éves korcsoporttal.

Ennek a vallási élménynek a legelső, kronológiailag az elején található élmény maga a „metanoia”. Ez a kapunyitás a szellemi és vallásos életre. A vallásosság élményének négy fázisát különböztetik meg: 1. Megérintettség, 2. Beolvasás, 3. Szétsugárzás, 4. Megéhezés.²⁷ Ezek mind személyes, élményszerű tapasztalások, de legyen egy empiria bármilyen erős és meghatározó hatással az életünkre, idővel veszít az erejéből. Ekkor lép be a vallásosság tartósítására, mint egy emlékeztető effektus, a „hit”. „A vallásosság a hiteles vallási élet betöltésének keresése, minden gondolattal és a vallásra vonatkozó jellegzetességekkel, és minden élettapasztalatot alapul véve, ami azt a vallást jellemzi”.²⁸ És hogy ez a vallási élménnyel párosuló, hiten alapuló, belső kapcsolat egy transzcendens hatalommal milyen régi, Eliade csak ezt írja: „a Homo Faber egyszersmind Homo Ludens, Sapiens és Religiosus is volt”.²⁹

A hit

Mindezek után, hogy a gyerekek valláshoz való viszonyát általánosan felvázoltam, az „istenhit” fogalmára is kitérnék. Freud, a híres analitikus, ezt a gyermek szüleihez fűződő viszonyából vezette le. „A vallásos érzéseket az apával való viszonyra, mint legmélyebb gyökérre lehet

²⁵ Boyatzis, CH. J., Religion and spiritual development in childhood, In. Paloutziak, 2005, 123–143. p.

²⁶ Levenson, Aldwin, D'Mello, Religious development from adolescence to middle adulthood, In. Paloutziak, 2005, 144–162. p.

²⁷ Süle, I. m., 21–22. p.

²⁸ McGrath, Arthur, Spiritual information and the sense of wonder. The convergence of spirituality and the natural science. In. Harper, Ch. L. Jr., Spiritual information. 100 perspectives on science and religion. London, Temleton Foundation Press, 2005, 14. p.

²⁹ Eliade, Hiedelmek I, Budapest, Osiris, 1998, 15. p.

visszavezetni”.³⁰ Mivel az istenhívők sok jellegzetességben hasonlítanak a gyermeknek a szüleihez való ragaszkodásához, ennek a konkrét mechanizmusnak a kialakulása még nem kellően tisztázott. „A szülőkhöz való viszonyunk... alapja az azonosítás (identifikáció)”³¹ Valamelyik, számunkra kedvesebb szülő határozza meg az istenképet. Az istenhit alapja a meggyőződés nélküli engedelmesség, mely ebben az értelemben csak megjelenési formája az istenképpel kiegészített teizmusnak. Itt a gondoskodásba vetett hit, amit gyermekkorban az apa képvisel, manifesztálódhat a serdülő, vagy felnőttkorra kialakult istenképpé. „A gyermek a szülőben valami nagyszerűt lát...”³² Egy ilyen szerető istenbe vetett hit kompenzálhatja az érzelmi sivárságot, vagy pusztán a szükséglet-kielégítés hiányát. A hit „...az Isten iránti szereteten és azon a meggyőződésen alapul, hogy Isten is szereti az embert, ... melylyel az ember a külvilág és embertársai részéről fenyegető veszélyekkel szemben fel van vértézve”.³³ A hit itt már bizalmi kapcsolat, ráutaltságból fakadó teljes és szükségszerű ráhagyatkozás a felsőbb személyre. Ez a fajta hit sokkal inkább jellemző a keresztyénségre, mint más vallásokra. A keresztyénség eleve szülő-gyermek párhuzamba tereli a hívők gondolkodását, és a valláshoz való viszonyukat is ez határozza meg. Ezt támaszsa alá az is, hogy a keresztyénségen kívül, úgy a más vallásokban, mint a hitetlen szférában is, úgy beszélnek Istenről: „Hiszem (vagy ateisták: „nem hiszem”), hogy Isten van, létezik”, a keresztyén azt mondja „Hiszek Istenben”, tehát hiszek „Neki” nem „Benne”,³⁴ mintha az anyának, apának szavában bízának.

A lélektan nagy alakjai itt csak azt nem veszik figyelembe, hogy az említett családtagok iránti szeretet nem azonos az evangéliumokban megfogalmazott szeretettel. Természetesen ez a szeretet is, amivel hozzátartozóink felé fordulunk, megfelel bizonyos etikai elvárásoknak, viszont nem erkölcsi, sokkal inkább érzelmi és biológiai. A gyerekek iránti szeretet inkább mondható narcisztikusnak, mintsem erkölcsinek.

³⁰ Freud, Sigmund, Önéletrajz, Budapest, cserépfalvi, 1990, 173. p.

³¹ Freud, Sigmund, Pszichoanalízis, Budapest, Kossuth, 1997, 145. p.

³² Freud, Sigmund, Újabb előadások, Budapest, Filum, 1999, 74. p.

³³ Freud, Sigmund, A lélekelemzés legújabb eredményei, Debrecen, Pannonia, 1943, 194. p.

³⁴ Vergöte, Mi és mi nem a vallás pszichológiája, Magyar Pszichológiai Szemle, 13. p.

A hit teológiai és lélektani problematikája

A hívők sajátja a hit, jellemzi őket, és meghatározza döntéseiket. Mivel a tudás és a hit határai sokszor összemosódnak, így a hívő, amikor valós dolgokról kell, hogy döntsön, a hitén keresztül teszi azt, a hitet teszik meg a realitás mércéjének, ami nem valóság, csak az hiszik, hogy aszerint kell cselekedniük. Ez így az irracionalitás határai felé tereli őket. Példának okáért Augustinus „Credo quia absurdum” – Hiszem, mert hihetetlen vagy, ahogy a zsidókhöz írt levél fogalmaz (11,1), a hit „*a nem látott dolgokról való meggyőződés*”. Eszerint az istenhit a reményen túl, még egy fontos elemet tartalmaz, mégpedig a hit dualisztikus világképét, a létezés megkettőződését. Ami azt a gondolatot erősíti, hogy van a térben és időben fizikailag érzékelhető szintje a létnek, és van a téren és időn kívül nem érzékelhető szellemi szint, avagy a mikrokozmosz és makrokozmosz lét, és ebből áll össze a hívő világképe.³⁵ Ambivalens viszony alakul ki a logikus gondolkodás, a ráció és credo területén, és minden gondolkodásbeli kognitív cselekedet területén. Ezért lehet az, hogy a magyarázatokban, amit a tudományosság a hittel szemben követel, felületes heurisztikák szerepelnek az észérvek helyett. A hit alá van rendelve az isteni tekintélynek,³⁶ így az emberi agy csak abszolútumokban és szuperlatívuszokban tud gondolkodni. A darwinizmus pontosan ezt az abszolutizált istenképet tette semmissé, mivel a legnagyobb tettét, a „kreációt” vette ki kezéből.

Az istenhit azért is tűnhet sokak számára magától értetődőnek, mert a gondolkodásmód alapvető mechanizmusain alapul, ezért a megértés nem okoz gondot, csak az elfogadása ütközik nehézségekbe. A hívők életében felmerülő feszültségek ide vezethetőek vissza, megérteni a hitelveket könnyebb, mint azt realizálni az életben. Freud számára a hit megrekedés a lelki fejlődés egy szintjén, amelynek az abszolútumokban való hitből át kell formálódnia egy önismeretből fakadó „megelégedettségge”, hogy az egyéni boldogság bizonyos mértékig kiélégülhessen.³⁷

³⁵ Popper, Van ott valaki?, Budapest, Saxum, 2001, 32. p.

³⁶ Gecse, Vallástörténet, Budapest, Kossuth, 1980, 145. p.

³⁷ Lohmann, A hiszadik század Ödipusza, Budapest, Háttér, 2008, 105. p.

A felvilágosodás korában a merev egyházi struktúrákból előtörő „ész” diadalmaként ünnepelték, hogy a hitetlenség már nem bűn, és nem jár érte halálbüntetés. Az új eszme társadalomszervező törekvései azonban sorra csődöt mondtak. Ez előtérbe helyezte az „istenhit diverzitását” mint szükségszerű túlélő eszközt az evolúció folyamán kialakult kataklizmákban és krízisekben. Ebből szorosan következik, hogy mint eszközt használja a hívő a hitet, ezért több negatív attitűdöt is magán visel. A felsőbbrendűség érzése egy felsőbbrendű elhívására. „...Minden jogosultsággal rendelkeznek, mert isteni parancsolatból vezettetek le”.³⁸ Érezhető ez először is a más, nem az ő vallásukhoz tartozó hívőkkel szemben, másodszor a saját, de kevésbé lelkes hívőkkel szemben is. Ebből következik az ateizmushoz fűződő viszonyuk is. „Miután Pál apostol keresztyén egyházközsége alapjának az általános emberszeretetet tette meg, ennek elkerülhetetlen következménye lett a keresztyénség legszélsőségesebb türelmetlensége a kívül maradtakkal szemben”.³⁹ Míg más vallásokkal szemben negatívan állnak, de legalább „hit” alapon maradnak, addig az ateizmus nélkülöz minden hitlapot, így kritikájuk még élesebb. És mivel meg vannak győződve, hogy mindenki valamilyen szinten hisz, így az ateizmust egy „negatív vallásnak” tekintik. A szerető Isten nevében háborúzik, vagy vallási alapú üldözést folytat. A lélektan számára a hit egy csökevény, amely fejlődésre képtelen, csak gátat szab a szabad gondolkodás fejlődésében, és ellenfél. „...Ama három hatalom közül, amely a tudománnyal felveheti a küzdelmet, a vallás az egyedüli komoly ellenfél”.⁴⁰ A másik kettő ti. a filozófia és művészetek.

Bizonyságul, hogy a hit fejlődésképes, sőt fejlődése elengedhetetlen, ezen a ponton hívom segítségül J. W. Fowlert, aki a hit értelmét tágabb szinten értelmezi, szinte a vallással teszi egyenlővé. A hit eszköz az ember számára az élet értelmének kutatásában, kísérik azt akár vallásos, vagy nem vallásos cselekedetek. Hit nélkül élni huzamosabb ideig képtelenség, ez az emberi lét velejárója.

³⁸ Schneider, Sigmund Freud, Budapest, magyar könyvklub, 2001, 123. p.

³⁹ Freud, Sigmund, Rossz közérzet, Budapest, Gondolat, 1982, 376. p.

⁴⁰ Freud, Sigmund, Újabb előadások, Budapest, Fillum, 1999, 178. p.

Gyermeki hitfejlődés

A hitfejlődésnek következő fokozatait állapította meg. Csecsemőkorban az eredeti differenciálatlan hit a jellemző, ez az Istennel való első élmények kora. Megtapasztalja a hatalmas valakit, aki mindent adhat, de meg is tagadhat. „Ezeket nevezem előképeknek, mert jóval a verbalitás és a fogalmak kialakulása előtt alakulnak ki, és egybeesnek az öntudatra való ébredéssel, időszakával is”.⁴¹ Ebben a szakaszban alakulnak ki azok a fogalmak, mint szeretet, reménység, önbizalom. A gyermek küzd az elhagyatottság érzésével és a környezetéből származó deprimációval. Empirikusan nem átélhető szakasz. „Ezek az érzések vagy megalapozzák, vagy ellehetetlenítik a valamiben való hit későbbi alapjait. Az első fokozathoz való közeledés az, hogy konvergál egymással a nyelv és gondolkodás.”⁴²

A fejlődés első szakasza az intuitív vagy projektív hit. Ez a szakasz a fantázia és az imitáció korszaka. A gyermek hite kiegészül a szülők látható hitével, amelyek cselekedetben nyilvánulnak meg, és viselkedés, hangulat párosul mellé. Az empiria hiányát a gyerek képzelete tölti ki, de még nincs rendszerezett képzet a transzcendensről.⁴³

Ezt követi a mitikus, verbalitáshoz kötött hit. A logikus gondolkodás felfedi a gyerek előtt az ok-okozat, tér és idő fogalmát, ezen kívül már rendszerezni tudja a külvilágról szerzett tapasztalatait. Már képes a Szentírásból hallott elbeszéléseket saját életébe konvertálni. „A mitikus verbális hit a hitfejlődés azon szakasza, ahol a gyermek kezdi elfogadni a történeteket és megfigyeléseket, amelyek egy közösséghez való tartozását szimbolizálják. Ezeket a hitbeli dolgokat képes értelmezni, és megérti a morális szabályokat és attitűdöket”.⁴⁴

Hagyományos hit. „A harmadik szakasza a hitbeli fejlődésnek a szintetizáló konvencionális hit, melynek keretei túlmutatnak a családon, látótérbe kerül az iskola, kortársak, társadalom és még akár a vallás is. A szétágazó hatások közt szüksége van egy koherensebb, sokkal komp-

⁴¹ Fowler, J. W., *Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. Harper and row, Publisher, New York, 1981, 121. p.

⁴² Fowler, I. m., 121. p.

⁴³ Fowler, I. m., 133. p.

⁴⁴ Fowler, I. m., 149. p.

lexebb iránymutatásra. Az információk és értékek szintetizálására van szükség, hogy az identitás megfelelő módon fejlődjön.”⁴⁵

A negyedik szakasz az individualizáló hit. „A harmadik szakaszból a negyedikre való átlépés különösen kritikus. Az individualizáló-reflektáló hit vezeti át a serdülőt a felnőttkorba, ahol komolyan kell venni a felelősséget, elkötelezettséget, és a „valamiben” való hitét és attitűdjét”.⁴⁶

A következő a megszilárduló, összekötő hit. Az egyén megpróbálja rendezni élete diverzáns oldalait, erősödik az igazságkeresés, saját meggyőződéssel rendelkezik. Ez a hitfokozat alakít ki egy „secunder-nativitást”, amelyben a szimbolikus erő újra egységbe kerül a realitás érzésével. Viszont egyben át kell értelmezni a saját múltját, és ahogy Fowler fogalmaz: „ki kell nyitnia az ajtót” saját mélyebb identitásának rezdülésére. Újraértelmezésre kerülhet a szociális tudattalan is, melyben rejtve vannak előítéletek, vallási nézetek, etnikai érzület, amelyek mind hatnak a személyre.”⁴⁷

És végezetül az általános hit. Ez a hit legmagasabb szintje. Nem minden ember képes ide eljutni. Ezen a szinten az emberiség problémái foglalkoztatják már az embert, kilép önnön bűvköréből, és Istenre bízva a saját és az emberiség jövőjét. Jellemzői ennek a hitnek: a szeretetben való átadása önmaguknak, a viszályokon való felülemelkedés és a vezető képességek kamatoztatása, és bár Fowler elméletének szakaszai közt nincs közvetlen összefüggés, és nem törvényszerűen következik be annak minden szakasza, mégis látjuk a hit endogén fejlődésének differenciálható szakaszait.

Allport szerint a hit első szintje a „nyers hiszékenység”,⁴⁸ ami a gyermekkorban gyökerezik, és feltétel nélkül hisz érzéseinek, megérzéseinek, képzeleteinek és annak, amit a környezetéből információként nyer. Az istenhit is ebből a korszakból származik, amikor a gyermek számára a kimondott szó azonos a faktummal. A második, a „kétségek” szintje⁴⁹

⁴⁵ Fowler, I. m., 172. p.

⁴⁶ Fowler, I. m., 182. p.

⁴⁷ Fowler, I. m., 197–198. p.

⁴⁸ Allport, G. W., *The individual and his religion*, New York, Macmillan Publishing Co. Inc., 1950, 139. p.

⁴⁹ I., o.

jobb esetben meghaladja, vagy marad az első szintjén. A szkepszis szerves része az emberi intellektus egészséges fejlődésének. Amíg az ember nem néz szembe elkötelezettségével, és az abban található valószínűtlenséggel, addig nem válik szabaddá egy independens meggyőződés kialakítására. Freud számára ez a kételkedő állapot, és a belőle származó rossz közérzet és lelkiismeret-furdalás, valamit a tanult és vélt következményei a hit alapjai esetleges megkérdőjelezésének, ami a hit talaján tartja az embert.

Istenkép

A gyermekkor tapasztalati világa és a szülőkhöz fűződő viszony, nagyban meghatározza a későbbiekben kialakuló belső istenképet, amely kép nagyon nehezen változik, hisz a gyerek személyiségi jegyeivel van szoros összefüggésben. Ezért a valláspszichológia disztigvál ezek között, és rámutat a lélekfejlődés deformitásaiból származó negatív istenképre is.

„...Az istenfogalom inkább kognitív, a gondolkodás terméke, a „teológusok Istene”: kevés benne az érzelmi elem, inkább a teológia és filozófiai gondolkodás eredménye”.⁵⁰ A valláspszichológiában az istenkép fogalma az egyén Istentről kialakított képe, amely érzelmekkel átszőtt tapasztalatokból, ismeretekből tevődik össze, Isten belső reprezentációja. Az istenkép jelentősége a vallásosság szempontjából, hogy meghatározza az isten és ember kapcsolatát, befolyásolja a vallásosság, valamint az egészség, a megküzdés és önértékelés kapcsolatát. Így mivel ez a tudományág valójában nem önmagát az istent szuverén módon vizsgálja, hanem az ember belső lelki alkata, tapasztalata alapján önmagában alkotott istenképet, a szó szoros értelmében nem beszélhetünk valós istenképről, hanem csak pillanatnyi lelkiállapot-vetületről, függően a környezeti hatásoktól, neveltetéstől, szociális helyzettől vagy éppen műveltségtől.

Így operálhat negatív és pozitív istenképekkel, melyek egy-egy aspektusát mutatják be az ember tapasztalati vagy elképzelt „istenének”. Minden fejlődési folyamatnak lehetnek elakadásai, vagy torzulásai, amelyek hamis, vagy egyenesen megbetegítő istenképhez vezetnek. A személyen belüli istenkép így helyesebb fogalom lenne. Frielingsdorff szerint, ha

⁵⁰ Robu, Martos, I. m., 111. p.

egy személy istenképe egyoldalú, Istennek csak egy aspektusát abszolutizálja és tekinti teljesnek, úgymond „egészségtelen bálványok” vagy „démonikus istenképek” alakulhatnak ki.⁵¹ Szerinte az istenkép három dimenziója alakulhat ki: perszonális, univerzális és differens isten.

Negatív (torz) istenképek:

– Démoni – halált hozó istenkép: ellentmondásos, a valódi istenkép félelmetes, büntető, de a tudatosan vállalt istenkép védő, szerető. Jung szerint ez a „démonkép az istenfogalom egyik legalacsonyabb és legrégibb foka”.⁵² Következménye a vallásosságra: perfekcionizmus, rigiditás, követelő, engesztelhetetlen magatartás, negatív aszketizmus, krízisek.

– Büntető, könyörtelen, haragos istenkép. „Onnan ered, ahonnan a legprimitívebb, s egyúttal legállandóbb emberi ösztönök veszik kezdetüket, a hatalmak erejétől való félelemből”.⁵³ Következményei: kóros büntudat, önbüntetés a kiengesztelés érdekében, meghunyászkodás, félelem, távolságtartás, eltávolodás. Jelentősége az ilyen istenképnek a hitvesztés, vallásos megküzdés területén van.

– Ítélező istenkép. Az isten szigorú bírő. Istent csak a cselekvés érdekli, nem foglalkozik az emberi fájdalommal. A születés előtti ambivalens tapasztalatok és utána „a szülők fegyelmezési stílusa is hatással van az istenképre”.⁵⁴ Vallásos attitűd: félelem, önértékelés csökkenése, a valódi én kibontakozásának elakadása, kóros büntudat, reménytelenség, eltávolodás Istentől.

– Teljesítményt váró, túlterhelő istenkép. Az istent diktátornak látja, akinek csak akkor értékes az ember, ha sokat dolgozik, teljesítménycentrikus. Gyökere valószínűleg az a gyermekkori, családban kialakuló értékrend lehet, hogy az értékelésért teljesítménnyel kell fizetni.⁵⁵ Hatása: Workaholic embertípus, segít, de önmagáért, a „jócselekedet” gyűjtése és elismerés miatt, az önértékelés a teljesítménytől függ, büntudata a cselekvésekre vonatkozik, önelégültség, szeretetlenség.

⁵¹ Robu, Martos, I. m., 117. p.

⁵² Jung C. G., Bevezetés a tudattalan pszichológiájába, Budapest, Európa, 1990, 178. p.

⁵³ Freud, Pszichoanalízis, Budapest, Kossuth, 1997., 199. p.

⁵⁴ Robu, Martos, I. m., 113. p.

⁵⁵ Robu, Martos, I. m., 119. p.

Pozitív istenképek:

– Teremtő, alkotó istenkép. Isten saját hasonlóságára teremtette az embert, hatalma van felette, de felemelte magához. Következmény: ön-bizalmat ad, és megélheti a hívő a világ (személyes világ) feletti kontroll lehetőségét.

– Isten a „jó pásztor”. Véd, szeretettel kísér, bízni lehet benne. A gyakorlatban a védettség érzése („Isten tenyerén élni”), remény minden helyzetben.

– Irgalmas, megbocsátó istenkép. Isten mindig megbocsát, feltétel nélkül elfogad. Következmény: önfogadás és mások elfogadása, megbocsátás önmagunknak és másoknak, az eltávolodás és a visszatérés lehetősége, egészséges bűntudat.

– A szenvedést magára vállaló Isten képe. Szimbólum: „Az Isten báránya” Következmény: értelmet nyer az emberi szenvedés, a kudarc, a szenvedés nem Isten büntetése, a kudarc nem önértékelés-romboló, a szenvedő ember segítésére motivál.

Természetesen maga az istenkép kutatása szerteágazó ezen a téren, hiszen a pszichológiai ember megközelítése is az. Az istenkép lehet az anya, lehet az apa, általában az ellenkező nemű szülőhöz, ill. a kedveltebb szülőhöz hasonlít. Az istenkép milyensége függ az iskolázottságtól, a kulturális háttértől, felekezettől (pl. protestánsoknál inkább apai, katolikusoknál inkább anyai), és az életkor is nagymértékben meghatározza. De lehetnek az istenképnek szintjei: tudattalan istenkép vagy racionális istenkép, elképzelhető egy a tapasztalatokból összeálló istenkép is. „Az istenképben megjelenő egyéni sajátosságok azonban inkább a vallásos gondolkodás érettségével, valamint a vallásos autonómiával függenek össze”.⁵⁶

Amint az látható, nagyon komplex folyamatok egymásra hatása eredményezi a felnőtt kor vallásosságát, amelyek a gyermekkorban gyökereznek. Itt hangsúlyoznám a szülői példamutatás, nevelési elvek, erkölcsi magatartás fontosságát, hiszen a gyermek azzal azonosul, amit lát és tapasztal.

IRODALOM:

1. ALLPORT, G. W. *The individual and his religion: An psychological interpretation*. New York: MacMillan, 1960.
2. BENKŐ, Antal. *A személyiség erkölcsi és vallási fejlődése*. In: Lélekvilág. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar és Rejtjel Kiadó, 1998.
3. BORDÁS-FORRÓ-NÉMETH-SREDL. *Pszichológiai jegyzetek*. Komárom: Selye János Egyetem, 2005.
4. FOWLER, J. W. *Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. Harper and row. New York: Publisher, 1981.
5. FREUD, Sigmund. *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Debrecen: Pannonia, 1943.
6. FREUD, Sigmund. *A pszichoanalízis foglalatja*. Esszék, Budapest: Gondolat, 1982.
7. FREUD, Sigmund. *Önéletrajz*. Budapest: Cserépfalvi, 1990.
8. FREUD, Sigmund. *Pszichoanalízis*. Budapest: Kossuth, 1997.
9. FREUD, Sigmund. *Rossz közérzet*. Budapest: Gondolat, 1982.
10. FREUD, Sigmund. *Újabb előadások*. Budapest: Filum, 1999.
11. HÉZSER, Gábor. *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1995.
12. JÁVORSZKY, E. *Fejlődépszichológia*. Budapest: Edutech.
13. JUNG, C. G. *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest: Európa, 1990.
14. KOLLÁR-SZABÓ. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris, 2004.
15. MCGRATH, Arthur. *Spiritual information and the sense of wonder. The convergence of spirituality and the natural science*. In: Harper, Ch. L. Jr., *Spiritual information. 100 perspectives on science and religion*. London: Temleton Foundation Press, 2005.
16. NÉMETH, Dávid. *Hit és nevelés*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Hit-tudományi Kara, 2002.
17. PAIS, István. *Ember és vallás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
18. POPPER, Péter. *Van ott valaki?*. Budapest: Saxum, 2001.
19. ROBU, Magda. *Vallás és személyiség*. Budapest: 2007.

⁵⁶ Robu, Martos, I. m., 130. p.